

УДК 332.154

Прокоф'єва Г. С.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ОСНОВІ КЛАСТЕРІВ І МЕРЕЖ

У статті розкриваються напрями розвитку регіональної економіки на основі кластерних утворень і мережевих систем. Вони трансформують регіон у суб'єкт економічної діяльності, який в умовах глобалізованої економіки відіграє важливу роль у забезпеченні конкурентних переваг національної економіки на світових ринках.

Ключові слова: регіон, регіональна економіка, кластер, мережа, конкурентні переваги.

Постановка завдання. Сучасний стан економічного розвитку відзначається радикальними зрушеннями на усіх рівнях економіки, починаючи з макrorівня і закінчуючи мегарівнем. Мезорівень, або рівень регіональної економіки, відзначається при цьому впливом різноманітних суперечливих чинників, дослідження яких надає можливість визначитися з основними напрямками та перспективами її розвитку. В той же час, форми організації регіональної економіки повинні змінюватися в першу чергу. Вони допомагають розкрити її потенціал і успішно його використовувати. Серед таких нових форм, як свідчить досвід багатьох країн світу, виділяються кластерні утворення і мережі. Їх дослідження проводиться уже третє десятиліття, але є ще багато невирішених проблем і перш за все, наскільки реальне і ефективно їх використання в умовах трансформаційної економіки.

Мережева економіка, яка формується в умовах глобалізації, регіоналізації та інноваційності, передбачає об'єднання в мережі технології, підприємств та їх об'єднань. Кластери формуються на певній території, тобто в регіональному економічному просторі, і, перетинаючись з мережевими структурами, посилюють ефекти для розвитку. Дослідження цих процесів має як теоретичне значення, оскільки теорія мережевої економіки і теорія кластерів знаходиться на етапі формування, так і практичне значення для розробки регіональної економічної політики, яка б надала змогу використати всі переваги регіональної економіки, ліквідувати загрози і забезпечити високу

конкурентоспроможність на національному і світовому ринках.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Кластери і мережі досліджують відомі зарубіжні та українські економісти. Це – В. Афанасьєв, А. Вебер, В. Захарченко, А. Маршал, Л. Мясніков, Ф. Перру, М. Портер, С. Соколенко, М. Шерешева та ін.

У їх працях розкриті сутність, форми, чинники, переваги та проблеми розвитку кластерних утворень і мережевих систем. В той же час вплив на трансформацію регіональної економіки в умовах формування глобального економічного простору, зміни ролі національної економіки, зростання самоідентифікації регіонів цих нових форм організації територіального розвитку потребує подальших глибоких досліджень.

Метою даної статті є дослідження розвитку регіональної економіки на основі використання переваг, які надають кластерна модель і мережева економіка.

Виклад основного матеріалу. Розвиток кластерів, мереж, технопарків є напрямками, які, з одного боку, сприяють реалізації сучасного планування економічного розвитку, а з іншого, – забезпечують ефективне функціонування економіки регіону. Концепція кластеризації і мережевої економіки базується на визнанні, перш за все органічних взаємозв'язків між фірмами, галузями, сферами. Як раз ці взаємозв'язки, їх посилення, їх підтримка забезпечують у глобалізованій економіці конкурентні переваги, а не розвиток окремих фірм, якими б великими вони не були.

Кластери і мережі – це нові форми організації перш за все регіональної еко-

номіки, економіки міста, села, селища, тобто різного роду територіальних утворень. Досвід усіх країн світу, які використовують кластери і мережі, свідчить про великі конкурентні переваги у порівнянні з традиційними формами організації виробництва. При цьому особливої ваги набуває уміння створювати конкурентні переваги, виходячи зі специфіки регіонального ділового середовища, що, в свою чергу, передбачає вирішення такої проблеми як вибір території для ведення бізнесу, яка б надала можливість реалізувати інновації, створити синергійний ефект на основі взаємодії компаній і використати її потенціал.

Взаємозв'язок компаній, які працюють на даній території, в даному регіоні, має бути природним. Він передбачає ділове співробітництво конкуруючих виробників і постачальників, дослідницьких структур, освітніх закладів, державних органів влади. Сутність кластерної концепції заключається у забезпеченні економічної діяльності на основі розвитку взаємозв'язків і взаємовідносин між підприємствами, організаціями, установами, розташованими на певній території.

В економічній літературі є багато визначень кластерів та мереж, проведений їх порівняльний аналіз. Перш ніж розглядати сучасні визначення, слід розкрити еволюцію ідей, які в кінцевому підсумку сформували концепцію кластеризації мережевої економіки. Серед них слід виокремити теорію А. Маршала і теорію промислового розміщення А. Вебера. А. Маршалл аналізував зовнішню масштабні економіки, які забезпечують індивідуальним фірмам економію на масштабі в залежності від темпів розвитку і обсягу національної промисловості. Такі економіки кардинально відрізняються від внутрішньо масштабних, де зростання доходу забезпечується зростанням розмірів фірм. Перші забезпечують економічний ефект за рахунок близькості економічних структур (взаємодія, взаємозв'язок, комплексність), але при цьому він може бути як позитивним, так і негативним. Тут діє ефект мультиплікатора. Позитивний ефект досягається за умови динамічного розвитку, статична економіка в

даному випадку може скоріше породити негативні ефекти. Динамічна зовнішня масштабна економіка базується на технологічному прогресі, який посилюється поділом праці, на інноваціях, ефективному використанні наявних знань. Всі ці передумови створюються у промислових регіонах, де існують висококваліфікована робоча сила, специфічні знання та інфраструктура. Крім того, тут діють соціальні, культурні та політичні фактори, які в комплексі формують довіру, ділові навички, звичаї, традиції, соціальні зв'язки, відповідні інституціональні умови. Тобто в теорії А. Маршала чітко обґрунтована ідея, що ділові відносини на рівні фірм є факторами, що визначають економічний розвиток регіону [5].

В теорії промислового розміщення А. Вебера досліджуються характерні риси агломераційної економіки, де фірми підвищують ефективність за рахунок розширення просторового кооперування [3].

В подальшому ці дослідження були продовжені Хувером і Розенфельдом. Хувер розділяв економіку урбанізації і економіку локалізації. Перша базувалася на перевагах міської місцевості, а друга – на територіальній близькості між діловими структурами, які взаємодіють між собою. Розенфельд вважав, що головною перевагою є зроблена на замовлення інфраструктура, яка надає можливість фірмам отримувати доходи та вигоди від розвитку комплексної інституціональної і матеріальної інфраструктури, яка сформована під потреби галузей і сфер спеціалізації регіону [1; 8].

Таким чином, теорія індустріальних округів А. Маршала та теорія промислової дислокації А. Вебера створили теоретичне підґрунтя для розвитку теорії кластеризації та мережевої економіки.

В подальшому дані підходи розроблялися Ф. Перру, який вважав, що зрозуміти джерела економічного зростання і змін можна лише, розкривши роль тих чи інших галузей у розвитку економіки. Ті галузі, що швидко розвиваються і домінують над іншими в результаті великого розміру, значного ринкового потенціалу чи провідній ролі інновацій, є полюсами зростання. Вони залучають в свою сферу

впливу інші фірми, створюють свого роду сузір'я, в які входять виобники, поставальники, інші економічні агенти, нагадуючи тим самим кластери. [6]

На основі теорії Ф. Перу формувалася стратегія регіонального розвитку, яка передбачала створення так званих центрів зростання у 70-х рр. 20 ст. Але оскільки дана стратегія майже не включала соціально-економічні передумови створення таких центрів зростання, вона не була реалізована. Крім того, більшість проблем їх створення вирішувалася шляхом адміністративних розпоряджень без врахування потенціалу регіону, реальних взаємозв'язків, які склалися між підприємствами і організаціями. Але, незважаючи на невдалий досвід реалізації, ідея центрів зростання теж представляє певний інтерес в процесі кластеризації.

Виходячи з цих теорій та ідей, М. Портер у 90-і рр. 20 ст. створює теорію промислових кластерів, яка базується на його теорії конкурентного ромбу [7]. Даючи оцінку джерел національних конкурентних переваг, М. Портер значну роль відводить фактору географічної близькості, оскільки успіх компанії багато в чому залежить від кластеру споріднених і допоміжних підприємств, розташованих у даному регіоні. Але, незважаючи на те, що М. Портер підкреслював роль географічної концентрації, він не вважав, що кластеризація повинна обмежуватися певною територією, тобто йдеться про те, що ступінь кластеризації в кінцевому підсумку залежить від території, масштабів та часових параметрів. Кластеризація передбачає розвиток горизонтальних, вертикальних та інших зв'язків і багато в чому залежить від змін у соціальній, культурній чи політичній сферах, які можуть негативно впливати на синергію в кластері.

Слід мати на увазі, що наслідком вдосконалення інфраструктури регіону може стати зміна структури виробництва, і деякі фірми покинуть регіон і не будуть учасниками кластеру, знизивши тим самим синергетичні ефекти. За таких умов географічний фактор вже не відіграє таку важливу роль. Масштаби консолідації для кластерів мають важливе значення, тому в деяких кластерах вони більші за

оптимальні, але при цьому розмір консолідації не може гарантувати високу ефективність процесу кластеризації.

Об'єднання підприємств регіону в кластери чи ділові мережі сприяє, перш за все, підвищенню рівня інноваційності та забезпеченню нових конкурентних переваг малим і середнім підприємствам, що в кінцевому підсумку означає зростання ефективності регіональної економіки. Малі та середні підприємства в кластерній моделі отримують можливість комбінувати переваги дрібного виробництва (гнучкість, швидкість реагування на запити споживачів, тощо) з ефектом масштабу. Якщо ж кластери формуються великими фірмами чи транснаціональними компаніями (ТНК), учасники кластеру отримують необхідну гнучкість.

Кластери і мережі є результатом розвитку процесів глобалізації та регіоналізації. Взаємозв'язок між ними досить тісний, у них багато спільних рис, але є й відмінності. Для розвитку регіональної економіки в сучасних умовах вони є ефективною формою організації відтворювальних процесів, налагодження повного циклу розвитку усіх галузей та сфер, починаючи з підготовки фахівців і закінчуючи реалізацією і споживанням готового продукту.

В економічній літературі мережу визначають як групу підприємств, що об'єднуються задля використання ресурсів, особливостей, специфічних переваг, реалізації спільних проектів [4; 8]. Завдяки спеціалізації і кооперуванню мережа забезпечує підприємствам більш повне використання їх потенціалу, вирішення спільних проблем, досягнення більш високої ефективності та освоєння нових ринків збуту. Розрізняють неформальні мережі, які створюються при вирішенні невеликої кількості проблем, і формальні мережі, які вирішують складні проблеми, що потребують значних ресурсів і передбачають довгострокові відносини [9].

Кластери залучають значно більше коло учасників, вони передбачають інститути підтримки, виробничі і комерційні структури, органи влади [8]. Для підприємств, що входять до кластерів, характерною є як географічна, так і галузева

концентрація. В рамках кластеру формуються, в свою чергу, різного роду мережі: виробничі, комерційні, соціальні, а також ділові мережі фірм, що надають різного роду послуги.

Для розвитку регіональної економіки, кластери і мережі створюють передумови її інноваційності. В процес продукування і використання інновацій за допомогою цих форм організації включаються всі підприємства регіону. Кластеризація і мережеві структури зменшують замкнутість підприємств різного рівня і надають їм доступ до новітніх технологій, нових форм організації бізнесу, нових можливостей у вирішенні соціальних проблем. Це, в свою чергу, створює важливі умови для іноземного інвестування в регіоні, навчання підприємств, швидкого розвитку малого і середнього підприємства, гармонізації діяльності органів влади, проведення діалогу між діловими, науковими та владними структурами щодо конкурентних переваг регіону та шляхів їх досягнення.

Кластери і мережі, складаючись з комбінацій галузей і сфер, які забезпечують випуск готового продукту, надають можливість більш ефективно організувати весь виробничий цикл. Для економіки України це вкрай важливо, оскільки в багатьох галузях та сферах ланцюг відтворення готового продукту розірваний, що спричиняє втрати на всіх фазах відтворювального процесу. Взаємопов'язаність компаній і організацій в кластерах і мережах розкриває сприятливі можливості для координації спільної діяльності, підвищення конкурентоспроможності галузей, сфер чи їх сукупності. Крім того, ці нові форми організації діяльності більшою мірою відповідають характеру сучасної конкуренції, яка не руйнує, а сприяє розвитку нового, прогресивного [1-2]. В межах кластерів і мереж з'являється можливість краще задовольняти мінливий попит споживачів за рахунок гнучкості виробничих структур на основі малого і середнього бізнесу, ефективніше використовувати нові технології, компетенції інших, системи маркетингу. Крім того, в межах кластерів і мереж зберігається непряма конкуренція між його учасниками, що не дає закос-

теніти даним структурам і втратити свої конкурентні переваги.

Порівняння кластерної і мережевої концепції з традиційною надає можливість чітко визначити, що в сучасних умовах перша концепція є більш ефективною, в ній поєднуються географічний, економічний, соціальний фактори, і їх синергія забезпечує високі економічні результати. Кластерна і мережева концепція базується на зв'язках і взаємозалежності підприємств, організацій, установ на даній території, об'єднання яких сформувалося природним чином на протязі певного часу. Це – не прості горизонтальні зв'язки між підприємствами однієї галузі, що діють на одному товарному ринку, входять до однієї промислової групи, кооперуються при проведенні досліджень, розробок, маркетингу, комерційної діяльності тощо.

Кластери – це, перш за все, мережеві структури, вони включають не лише горизонтальні, але й вертикальні зв'язки, складаються з комбінацій галузей. До їх складу входять різноманітні і допоміжні структури.

Традиційна концепція встановлює жорсткі межі галузей і секторів, залишаючи поза увагою взаємозв'язки між ними, значення яких в сучасній економіці на різних її рівнях стає першочерговим. Кластерна і мережева концепція зосереджується на цих взаємозв'язках, і всі сучасні проблеми економіки аналізує з позицій взаємозалежності фірм, ринків, території, національних економік.

Формування кластерів і мереж в тому чи іншому регіоні пов'язано з цілою низкою передумов, які проявляються не у всіх регіонах у повному обсязі, але повинна бути їх критична маса для того, щоб кластер виявився, структурувався і успішно функціонував. Одна з важливих передумов – це близькість до ринків. Вона важлива для кластерів, що складаються з підприємств, які виробляють продукцію, котру важко транспортувати чи процес виробництва якої потребує постійних контактів з постачальниками і споживачами. Велике значення має і така передумова як підготовка професійної робочої сили. Багато кластерів у різних країнах

світу сформувалися на основі освітніх організацій (університети, технічні центри тощо), які не лише готують фахівців, але й ведуть науково-дослідну роботу, результати якої можуть використовувати всі учасники кластеру. Наявність таких організацій у регіоні надає можливість створювати високотехнологічні венчурні компанії. При цьому освітня діяльність повинна координуватися урядом, а освітні програми повинні відповідати запитам економічного розвитку регіонів. Мережі і кластери сприяють глобалізації капіталу, але при цьому праця локалізується і перебуває під впливом тенденцій регіоналізації та децентралізації. Колективний характер праці в сучасних умовах послаблюється, посилюється її диверсифікація та індивідуалізація. За таких умов мережі та кластери стають інструментом залучення працівників потрібного профілю у відповідності до регіональної специфіки.

Важливою передумовою формування кластерів і мереж є наявність постачальників матеріальних ресурсів. Звичайно, матеріальні ресурси можна залучати із інших регіонів, але їх наявність продукує більш широкі можливості, оскільки постачальники і споживачі ресурсів уже мають досвід співробітництва, який в рамках кластеру може бути використаний поруч з новими формами співробітництва, що розвиваються в кластері. В результаті такого співробітництва специфічні місцеві ресурси включаються в оборот у більш широкі масштабах, що теж підсилює процеси кластеризації. Кластерна модель будується з врахуванням того, що взаємодія і взаємодоповнюваність створюють умови для зростання розмірів фірми, які працюють в межах кластеру. Це, в свою чергу, дозволяє використовувати ефект масштабу, знижувати відносні витрати, вирішувати відповідні соціальні проблеми.

Кластеризація економіки і створення мереж передбачає наявність сучасної інфраструктури регіону, яка здійснює зростаючий вплив на ефективність діяльності фірм, організацій та їх об'єднань. Рівень розвитку всіх елементів інфраструктури, починаючи з транспорту, зв'язку і закінчуючи охороною здоров'я і культурою,

впливає безпосередньо на діяльність виробничих регіональних систем, оскільки формує для неї необхідні соціально-економічні та морально-психологічні умови. Особливо це стосується кластерів і мереж, оскільки вони базуються на тісних взаємозв'язках та взаємодії, що передбачає високий рівень довіри та партнерства. Удосконалення інфраструктури регіонів передбачає відповідні процеси інституціоналізації. Якщо на національному рівні в Україні ці процеси вже розпочалися, регіональний рівень потребує додаткових зусиль, оскільки створення інститутів підтримки підприємства (перший крок) відбувається нерівномірно в різних регіонах.

Кластери та мережі передбачають також значне зниження трансакційних витрат, оскільки учасники кластерів і мереж постійно взаємодіють між собою і витрати на переговори, заключення контрактів та їх виконання значно знижуються. Довіра і соціальні та дружні зв'язки також сприяють скороченню даних витрат. Вільний обмін та доступ до інформації є однією з важливих передумов створення кластерів і одночасно результатом їх функціонування. В сучасному виробництві інформаційне обслуговування є однією з найважливіших функцій, а якість інформації – основою прийняття ефективних рішень.

Висновки. Кластерні утворення і мережеві системи в сучасних умовах сприяють подоланню замкнутості, неадекватності, руйнівної конкуренції, прискоренню обміну інформацією, появі інновацій та впровадженню їх як у великих, так і у малих корпоративних структурах. В результаті регіональна економіка піднімається на новий рівень розвитку, що відповідним чином посилює конкурентні переваги національної економіки. Застосування кластерних моделей прийнятне як в розвинутих економіках, так і в економіках, що розвиваються, а також у трансформаційних економіках. Досвід багатьох країн світу це підтверджує. Для формування кластерів у всіх регіонах України є майже весь набір передумов, але на кластеризацію впливають не лише економічні фактори. Особливого значення в сучасних умовах набуває політична нестабільність, соціальні проблеми, культурні розриви, подолан-

ня яких надасть можливість у подальшому використати ці нові форми організації регіональної економіки, які відповідають економіці знань, сучасній економіці і дозволяють комплексно реалізувати потенціал регіону.

Список літератури:

1. Афанасьев М. Мировая конкуренция и кластеризация экономики. / М. Афанасьев, Л. Мясникова. // Вопросы экономики. – 2005. – № 4. – С. 75-86.
2. Бест М. Новая конкуренция. Институты промышленного развития. – М.: ТЕУС, 2002.
3. Weber A. Theory of the Location of Industries. – Chicago: University of Chicago Press, 1929. – 256 с.
4. Захарченко В.И. Кластерная форма территориально-производственной организации. – Ч. 2. Повышение региональной конкурентоспособности на основе кластерного подхода / Захарченко В.И., Осипов В. Н. – Одесса: «Фаворит» – «Печатный дом», 2010. – 236 с.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки: пер. с англ. Т. 1 / А. Маршалл. – М.: Прогресс: Универс, 1993. – 416 с.
6. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. / F. Perroux // Quarterly Journal of Economics. – 1950. – P. 89-104.
7. Портер М. Конкуренция. – М.: Издат. дом «Вильямс», 2006. – 608 с.
8. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці: Монографія / С. І. Соколенко. – К., Логос, 2004. – 848 с.
9. Шерешева М.Ю. Формы сетевого взаимодействия компаний. Курс лекций: учеб. пособие / М.Ю. Шерешева; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономик, 2010. – 339 с.

Прокофьева А. С.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

**РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ
НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРОВ И СЕТЕЙ**

Резюме

В статье раскрыты направления развития региональной экономики на основе кластерных образований и сетевых систем. Они трансформируют регион в субъект экономической деятельности, который в условиях глобализованой экономики играет важную роль в обеспечении конкурентных преимуществ национальной экономики на мировых рынках.

Ключевые слова: регион, региональная экономика, кластер, сеть, конкурентные преимущества.

Prokofieva A. S.

Odessa I. I. Mechnikov National University

**DEVELOPMENT OF REGIONAL ECONOMY BASED
ON CLUSTERS AND NETWORKS**

Summary

The article deals with the direction of development of the regional economy on the basis of cluster formations and network systems. They transformiruyut region in the subject of economic activity, which in conditions globalizovanoy economy plays an important role in ensuring the competitive advantages of the national economy in the world markets.

Keywords: region, regional economy, cluster, network, competitive advantages.